

Арсеније Главчић

докторанд

Типик архиепископа Никодима

Сажетак: У овом раду реч је о првом преводу Јерусалимског типика на српскословенски језик — типуку архиепископа Никодима из 1319. године и његовом значају за развој богослужења у Српској православној цркви. После кратког историјског пресека настанка типика у Православној цркви и осврта на богослужбени поредак у Српској цркви до XIV века, следи биографија архиепископа Никодима, историјат његовог типика и његове основне карактеристике. Након тога излажемо основне податке о другом преводу јерусалимског типика на српскословенски језик — типуку монаха Романа и његовим разликама у односу на Никодимов типик. У закључку износимо претпоставку да је Никодимов типик изашао из богослужбене употребе, не зато што га је потиснуо Романов типик, него због тога што је доживео трагичну судбину српскословенског језика и књига у XVIII веку.

Кључне речи: Свети Сава, Типик, јерусалимски, студитски, Типик архиепископа Никодима, Типик монаха Романа, богослужење, српскословенски језик, превод, рукопис.

Увод

Богослужење Православне цркве имало је веома сложен историјски развој, упоређо са којим се развија и црквени устав или типик. Почети богослужења датирају још из апостолског периода, тако да основу данашњег типика чине делови недељног богослужења ране хришћанске Цркве.

Прекидом прогона хришћана, развојем богословља, и процватом монашких заједница, од IV века па надаље, ствара се погодно тле за развој богослужења. У овом периоду долази већ до формирања готово целокупног дневног богослужбеног круга. У периоду IV–V века настају први Месецослови као и циклус великих празника.¹

У литургијском предању Православне цркве богослужење се развијало у два правца, односно, настају два богослужбена поретка или типика, парохијски или певани и монашки поредак. Почевши од V века типичи почињу да се записују, да би касније и сама књига правила понела овај назив — типик.

Од парохијских типика до данас су сачувани Типик Свете Софије цариградске из IX века, реч је о такозваном „Уставу Велике Цркве“ и чину који је познат под именом певани поредак (ἑσμεατικὴ ἀκολουθία) (кодекс манастира Патмоса бр. 266² и Светог Крста бр. 40) и Свете Софије солунске, чију је ревизију извршио Свети Симеон Солунски (атински кодекс 2047).³

¹ Михаил Скабалланович, *Толковий типикон*, Киевъ, 1910, превод на српски језик Слободан Продић, Шибеник, 2004. стр. 117.

² Алексей Дмитриевский, *Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках Православного востока*, томъ I, Типикъ, часть первая, Киевъ, 1895, стр. 1–152.

³ Типик Свете Софије цариградске је критички издао са уводом, коментарима и француским преводом, професор Оријенталног института у Риму о Juan Mateos, а на издавању типика Свете Софије Солунске се управо ради. — Јоанис Фундулис, *Лишургика 1, Увод у светој богослужење*, Краљево, 2004, стр. 67.

Монашки типик је настао синтезом типика општежића Јерусалима и Палестине, пре свега Лавре Преподобног Саве Освећеног, и познатих цариградских манастира, где је водеће место заузимао манастир Студион. Монашки типик је постепено почео да преовладава и у парохијским црквама да би у потпуности преузео место парохијског типика у првој половини XV века са падом Солуна под турско ропство.

Дуго се сматрало да основу типика Лавре Светог Саве Освећеног код Јерусалима чине правила која је Преподобни Сава († 532.) предао пред смрт своме ученику и наследнику Мелетију, а која носе назив „Τύπος καὶ παράδοσις καὶ νόμος τῆς σεβασμίας λαύρας τοῦ ἁγίου Σάββα“⁴. Као ослонац за ову теорију служиле су речи Светог Симеона Солунског⁵ († 1429.) да је Преподобни Сава изложио типик онако како га је примио од Преподобног Јефтимиија Великог († 473.) и Теоктиста (V век), а који су га примили од Преподобног Харитона Исповедника (друга половина IV века) и да је после опустошења Лавре Преподобног Саве Освећеног (у VII веку) уништен и његов типик, који је затим на основу сећања записао Свети Софроније патријарх јерусалимски († око 640.).

Међутим, откриће типика Лавре Светог Саве у рукописима Синајске библиотеке (бр. 1096, XII–XIII век и бр. 531 из XV века)⁶ од стране Алексеја Дмитријевског, побија ову теорију. По његовом мишљењу, ово завештање Преподобног, по коме треба да се руководе обитељи које је он основао, не обухвата ништа друго до „само главна и општа правила монашког живота“⁷. На основу садржаја завештања Дмитријевски закључује „да оно не стоји ни у каквој вези са такозваним црквеним јерусалимским Уставом Преподобног Саве који је данас у богослужбеној употреби“⁸, те га сврстава у ред ктиторских типика. Дакле, типик Лавре Светог Саве или јерусалимски типик развија се независно од поменутог Завештања Светог Саве.

Процес настанка и развоја јерусалимског типика по мишљењу Дмитријевског⁹ може се поделити у више периода:

Први период је од најранијег доба јерусалимске Цркве до времена цара Константина Великог и царице Јелене (IV век), који подижу велелепне храмове на свetim местима. Сведочанства о богослужењу јерусалимске Цркве из овог периода даје нам Етерија (крај IV или почетак V века) у свом *Πυθώϊσις*¹⁰.

Од IV века до прве четвртине VII века благодарећи повољним историјским околностима јерусалимски типик доживљава свој процват који се огледа у свечаним празничним богослужењима јерусалимског патријарха и свештенства као и бројним литијама.

Освајањем Јерусалима од стране Персијанаца 614. године и рушењем одређеног броја храмова настаје период у којем није било могуће вршење богослужења по правилима типика, тако да његов значај постепено опада, да би опустошењем Јеру-

⁴ Алексей Дмитриевский, *Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках Православного востока*, томъ I, стр. 222.

⁵ Св. Симеон Солунский, *Περὶ τῆς Θείας προσευχῆς*, PG 155, 556 D.

⁶ Први пут га је објавио у свом раду *Путешествіе по востоку и его научные результаты*, Киевъ, 1890, стр. 171–193, а затим у *Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках Православного востока*, Киевъ, 1895, том I, стр. 222–224.

⁷ Алексей Дмитриевский, „Преподобный Савва Освященный и его духовное завѣщание монахамъ Лавры“, *Руководство для сельских пастырей*, годъ XXX, бр. 35, Киевъ, 1889, стр. 518'.

⁸ Алексей Дмитриевский, „Преподобный Савва Освященный и его духовное завѣщание монахамъ Лавры“, стр. 518.

⁹ Алексей Дмитриевский, *Древнѣйшіе патріаршіе типиконы Святѣишаго Іерусалимскіа и Великаго Константинопольскаго Църкви*, Киевъ, 1907, стр. 81.

¹⁰ *Peregrinatio Aetheriae ad Loca Sancta*, превод на српски језик Матеја Матејић, *Етерија*, Београд, 2002.

салима 1009. године он практично постао непримењив. Веома важан извор за богослужење овог периода је рукопис јерусалимског типика из 1122. године (рукопис јерусалимског манастира Светог Крста бр. 43)¹¹, који нам доноси поредак типика насталог у другој половини IX или вероватније почетком X века¹². У њему су видни трагови утицаја цариградског типика¹³.

Јерусалимски типик је допуњен у VIII веку од стране великих химнографа који су живели и васпитавали се у Лаври Светог Саве, Светог Андреја Критског († око 712.), Јована Дамаскина († око 780.), Козме Мајумског († око 787.)¹⁴ и др. Касније су додата упутства о сједињавању служби када у један дан падне више празника, односно када се поклопе покретни и непокретни празници, тзв. Маркове¹⁵ главе (око 100), чији број варира у зависности од рукописа.¹⁶ До XI века јерусалимски типик је већ био у употреби осим у Јерусалимској и у Александријској и Антиохијској патријаршији.

Опustoшењем Јерусалима почетком XI века јерусалимски типик практично излази из употребе, али тек један век касније своје место уступа другом типуку. У другој четвртини XII века, по мишљењу Дмитријевског¹⁷, у употребу улази типик којим су се у мирном периоду живота јерусалимске Цркве користили монаси спудеји¹⁸. Типик Светог Крста бр. 43¹⁹ више пута помиње учешће монаха спудеја у богослужењима јерусалимске Цркве, који су вршили свеноћно бденије уочи Цвети, затим часове на Велики Петак, и бденије уочи Велике Суботе. Они су, такође, и у одсуству патријарха и свештенства по свом типуку вршили богослужења у храму Васкрсења Христовог и литије по светим местима²⁰. На основу поретка овог типика, као и могућности да је због свог скромног монашког карактера коришћен у време разорења Јерусалима и касније крсташке владавине, Дмитријевски закључује да је управо овај типик био тај „општемонашки типик који је од XII века постао владајући у богослужбеној пракси по свом Православном Истоку под именом Типик јерусалимски или Типик обитељи преподобног Саве Освећеног“²¹.

Други манастирски типик, који је ушао у ширу богослужбену употребу је типик Студитског манастира. Манастир је основао у V веку сенатор Студије и у Цариграду је уживао велики углед. Нарочити процват доживљава у време „знаменитог поборника православља, црквеног песника и проповедника Теодора Студи-

¹¹ Објавио га је А.Пападопуло-Керамевс у: *Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας*, т. β', Петербург, 1894, 1–254. Делове овог типика Керамевс је потом објавио у: *Ἱεροσολυμιτικὴ βιβλιοθήκη*, т. γ', Петербург, 1897, 98–102, 242.

¹² Алексей Дмитриевский, *Древнѣйшіе патріаршіе типиконы Святогробскій Іерусалимскій и Великой Константинопольской Церкви*, стр. 63.

¹³ Алексей Дмитриевский, *Древнѣйшіе патріаршіе типиконы Святогробскій Іерусалимскій и Великой Константинопольской Церкви*, стр. 114–115.

¹⁴ Михаил Скабалланович, наведено дело, стр. 253.

¹⁵ од Марка игумана Лавре Преподобног Саве Освећеног, касније Епископа индрутског у Калабрији (IX–X век).

¹⁶ Михаил Скабалланович, наведено дело, стр. 385–387.

¹⁷ Алексей Дмитриевский, *Древнѣйшіе патріаршіе типиконы Святогробскій Іерусалимскій и Великой Константинопольской Церкви*, стр. 110–111.

¹⁸ Монаси Богородичиног манастира ἡ Θεοτόκος τῶν Σπουδαίων у Јерусалиму, који је подигао патријарх јерусалимски Илија (494–517.), о чему сведочи Кирило Скитополски (VI век) у „Житију Саве Освећеног“ — Михаил Скабалланович, наведено дело, стр. 197.

¹⁹ Алексей Дмитриевский, *Древнѣйшіе патріаршіе типиконы Святогробскій Іерусалимскій и Великой Константинопольской Церкви*, стр. 111.

²⁰ Алексей Дмитриевский, *Древнѣйшіе патріаршіе типиконы Святогробскій Іерусалимскій и Великой Константинопольской Церкви*, стр. 111.

²¹ Алексей Дмитриевский, *Древнѣйшіе патріаршіе типиконы Святогробскій Іерусалимскій и Великой Константинопольской Церкви*, стр. 112.

та († 826.), игумана ове свете обитељи²². Вођен жељом да порази иконоборство и обнови монашки живот Теодор Студит доводи групу монаха из манастира Светог Саве Освећеног у Студитски манастир, што је по речима Роберта Тафта била „судбоносна одлука“²³, која је оставила последице на развој богослужбеног поретка. Студити су синтезом певаног поретка (ἁσματικὴ ἀκολουθία) и палестинске праксе „створили хибрид студитске службе“²⁴. Првој генерацији студитских типика припада типик познат под називом „Υποτύπωσις“²⁵, који је записан након смрти преподобног Теодора. Међутим, овај типик није потпун, он садржи само „нешто више од монашких правила са основним литургијским одредбама“²⁶.

Процес синтезе палестинске и цариградске праксе је настављен. По мишљењу Тафта²⁷ први студитски типик је саставио патријарх цариградски Алексије (1025–1043.), за потребе манастира Успења Пресвете Богородице који је подигао у Цариграду 1034. године. Овај типик је затим прихваћен и у градским црквама у Цариграду, затим на Светој Гори, Јужној Италији, Грузији, а превео га је на словенски језик и увео као правило Кијево-печерске Лавре њен оснивач Преподобни Теодосије Печерски²⁸ († 1074.), одакле је касније прешао и у друге руске манастире.

Студитски типик је утицао на јерусалимски у периоду исламских освајања и крсташких ратова у XI и XII веку. У овом периоду долази до њиховог интензивнијег прожимања, које Тафт назива „нео-саваитска синтеза“²⁹. Он сматра да су палестински монаси прерадили првобитну студитску синтезу и прилагодили је својим потребама³⁰. И Мансветов је, један век раније, изнео мишљење да је јерусалимски типик „по свом садржају близак студитском типуку“ и да се „разликовао од њега само по неким истакнутим особеностима“³¹. Ово нас наводи на закључак да је Дмитријевијски погрешно када је рекао да је јерусалимски типик заправо типик монаха спудеја што потврђује и Фундулис који каже да је јерусалимски типик „типик Светога Саве са студитским рецензијама“³².

Главни цариградски типик који припада студитској групи је Евергетидски³³ из друге половине XI века. Написан је за манастир Богородице Евергетиде (Добротворке), који је основан 1048. године. По мишљењу Тафта³⁴, овај типик је допустио инфилтрирање неосаваитског материјала у студитске манастире, јер је служио као предложак за многе типике који су касније настали.

²² Алексей Дмитриевский, *Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках Православного востока*, томъ I, Түпкә, часть первая, стр. XII.

²³ Robert F. Taft, S.J. *The Byzantine Rite — A Short History*, Minnesota, 1992, стр. 5.

²⁴ Robert F. Taft, S.J. наведено дело, стр. 58.

²⁵ Алексей Дмитриевский, *Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках Православного востока*, томъ I, Түпкә, часть первая, стр. 224–238.

²⁶ Robert F. Taft, S.J. наведено дело, стр. 59.

²⁷ Robert Taft, наведено дело стр. 59; Мансветов је мишљења да је ово прерађени студитски типик од стране патријарха Алексеја за потребе новооснованог манастира (*Церковный Уставъ его образование и судьба в греческой и русской церкви*, Москва, 1885, стр. 73), док по мишљењу прот. М. Лисицына он није студитски типик, већ ктиторски типик патријарха Алексеја, који и назива „Алексејевским“, (*Первоначальный славяно русский типикон — Историко-археологическое исследование*, Санкт-Петербург 1911. г. стр. 163–355); Од овог типика до данас је сачувано само шест словенских рукописа.

²⁸ Robert F. Taft, S.J. наведено дело, стр. 59, уп. Михаил Скабалланович, наведено дело, стр. 316.

²⁹ Robert F. Taft, S.J. наведено дело, стр. 79.

³⁰ Robert F. Taft, S.J. наведено дело, стр. 79.

³¹ И. Мансветовъ, наведено дело, стр. 178.

³² Јоанис Фундулис, „Монашки и азматски (парохијски) типик“, *Видослов*, IX, 2002, стр. 173–181:174.

³³ Издао га је Алексей Дмитриевский у: *Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках Православного востока*, томъ I, Түпкә, часть первая, стр. 256–614.

³⁴ Robert F. Taft, S.J. наведено дело, стр. 81.

Анализом и упоређивањем јерусалимског и студитског типика бавио се у XI веку Никон³⁵ из Црне Горе (код Антиохије), који је учинио много за развој црквеног устава али и на пољу замене студитског типика јерусалимским, кроз своје дело „Тактикон“.

У Цариграду, дакле, процес замене студитског типика јерусалимским, односно овом „нео-саваитском синтезом“, започиње у XII веку. Под утицајем Цариграда, а и због појаве минеја према јерусалимском устроју службе, у XII веку и Света Гора прима јерусалимски типик. Овај процес тамо тече нешто спорије и јерусалимски типик добија одређене помесне особености, задржавајући понекад и чврсто укоревану студитску праксу (нпр. у односу према посту), тако да се тамо формирао један посебан вид устава — светогорски³⁶. После пропасти латинског царства (1261. год.), студитски типик почиње сасвим уступати место јерусалимском типуку. У XI–II и XIV веку јерусалимски типик добија широку примену по читавом истоку, да би у XV веку сасвим потиснуо студитски типик.

Богослужење у Српској православној цркви до XIV века

Појава првих типика код Срба везана је, као што је познато, за име Светог Саве. Међутим, како је било уређено богослужење пре Светог Саве није довољно осветљено због недостатка извора из тог периода. Имајући у виду да су словенски просветитељи Света браћа Кирило и Методије дошли из Цариграда и заједно са својим ученицима преводили на словенски језик књиге из цариградских манастира вероватно је да су се богослужења вршила по уставу Велике Цркве из Цариграда и по студитском уставу, који тада улази у ширу богослужбену употребу³⁷. У прилогу ове иде чињеница да је најстарије српско Јеванђеље — Мирослављево из 1185. године писано по синаксару цариградске Велике Цркве³⁸. Постоје споменици и из XIII века који имају синаксар цариградског типа сличан синаксару Мирослављевог Јеванђеља³⁹.

По мишљењу Мансветова прве вести „о јерусалимском поретку служби у словенском свету“⁴⁰ везане су за име Светог Саве Српског, који је превођењем и адаптацијом пролога типика манастира Богородице Евергетиде у Цариграду саставио типик за потребе манастира Хиландара.⁴¹

Међутим, Типик манастира Хиландара садржао је само Пролог Евергетидског типика, који је дисциплинарног карактера и тиче се опште организације манастира, али није имао синаксар, који се односи на богослужбени поредак.

³⁵ Никон је био игуман Раитског манастира на Синају, а затим одлази у манастир Св. Симеона Дивногорца на Црној Гори код Антиохије у време императора Константина Дуке (1059–1067.), М. Скабалланович, наведено дело, стр. 324–325; за више о њему погледати: Θεοδόρου Ε. Παύκου, *Νίκων ο Μαιουρητιης*, Θεσσαλονίκη, 1991.

³⁶ Михаил Скабалланович, наведено дело, стр. 326.

³⁷ Радослав М. Грујић, „Палестински утицаји на св. Саву при реформисању монашког живота и богослужбених односа у Србији“, *Светиславски зборник*, САН I, Београд, 1936, стр. 275–312: 282.

³⁸ Лазар Мирковић, *Мирослављево еванђеље*, Посебно издање Српске академије наука, књига CLVI, Археолошки институт, књ. 1, Београд, 1950, стр. 5–9.

³⁹ Четворојеванђеље Копитареве збирке 12, крај XIII века и Јеванђеље апракос, које је по заповести рашког епископа Михаила писао за цркву светих Апостола у Расу ђакон Болеслав око 1284. године. — Др Прибислав Симић, „Рад Светог Саве на осавремењавању богослужења у Српској Цркви“, *Свети Сава*, Споменица поводом осамстогодишнице рођења, Београд, 1977, 181–205: 203.

⁴⁰ И. Мансветов, наведено дело, стр. 265.

⁴¹ Ово је научно утврђено након што је А. Дмитријевски објавио Евергетидски типик по рукопису из XII века, бр. 788, библиотеке Атинског универзитета, у свом делу *Описаніе литургическихъ рукописей хранящихся въ бібліотекахъ Православнаго востока*, томъ I, Түткіа, часть первая, 1895, стр. 256–656.

Овде се нећемо опширније давати питањем да ли је Свети Сава превео цео Евергетидски типик или није. О томе се водила научна расправа⁴² из које се може закључити да Евергетидски синаксар ипак није преведен на српскословенски језик. У прилог овој тврдњи иде чињеница да до данас није пронађен ни један потпуни превод Евергетидског синаксара на српскословенски језик.

Овде се поставља питање по којем типуку се у манастиру Хиландару вршило богослужење ако Свети Сава није превео цео евергетидски типик. Лазар Мирковић на основу Теодосијевог (крај XIII почетак XIV века) житија Светог Саве, где се каже да су Свети Симеон и Сава узаконили службу у Хиландару као што су навикли у Ватопеду, а усвајајући гледиште Александра Белића да се Свети Сава у Св. Пантелејмону и Ватопеду могао упознати са руским црквеним књигама, износи мишљење да „није искључено да је Свети Сава могао из Ватопеда од Руса добити и један словенски синаксар — типик“⁴³.

Да ли је овај словенски синаксар био превод јерусалимског типика или неког студитског, не можемо са сигурношћу тврдити. Имајући у виду да је у XII веку на Светој Гори прихваћен јерусалимски типик можемо претпоставити да је ово био превод јерусалимског типика или, што је вероватније, светогорског са одликама јерусалимске праксе⁴⁴.

По свом повратку у Србију Свети Сава је несумњиво затекао цариградски богослужбени поредак. Савини животописци Доментијан⁴⁵ (XIII век) и Теодосије⁴⁶ кажу да је Свети Сава обичаје Свете Горе пренео и у своју отаџбину као и да је служио свеноћна бденија. Ако узмемо у обзир да је јерусалимски типик већ био прихваћен на Светој Гори, као и да су свеноћна бденија његова главна одлика, можемо закључити да је Свети Сава почео и у наше богослужење да уводи јерусалимски типик. Потврда овога су јасни трагови утицаја јерусалимске праксе у нашим богослужбеним књигама XIII века⁴⁷. Свети Сава је као што видимо почео да уводи јерусалимски богослужбени поредак у Српској цркви, али га свакако није могао довршити, што оставља у дужност својим наследницима.

Типик архиепископа Никодима

У погледу стварања једног целовитог богослужбеног устава за потребе Српске православне цркве, међу наследницима и настављачима дела Светог Саве, најзначајније место заузима архиепископ српски Никодим (1317.–1324.).

⁴² Више о томе: Ватрослав Јагић, „Типик хиландарски и његов грчки извор“ (додатак к издању епископа Димитрија), *Сјоменик*, Српска краљевска академија, XXXIV, Београд, 1898, стр. 1–66; Алексей Дмитриевский, „Древнейший хиландарский синаксар по уставу Иерусалимскому“, (Отвѣтъ Академику В. И. Ягичу), *Труды Киевской Духовной Академіи*, 1905, 473–493; Драгутин Анастасијевић, „Свети Сава је умро 1236. године“, *Бојословље*, XI (1936), 3, 237–275; Павле Поповић, „Драгутин Анастасијевић: „Свети Сава је умро 1236. године“, *Прилози за књижевност, језик и фолклор*, XVI, Београд, 1936, стр. 332–333; Ђорђе Сп. Радојичић, „Из старе српске књижевности 1. Да ли је Савиним старањем преведен цео Евергетидски типик?“, *Српска академија наука, Зборник радова*, књ. X, Институт за проучавање књижевности, Књ. I, Београд, 1951, стр. 35–41; Лазар Мирковић, „Типик архиепископа Никодима“, *Бојословље*, II, Београд, 1958, 1, стр. 69–76.

⁴³ Лазар Мирковић, „Типик архиепископа Никодима“, *Бојословље*, II, Београд, 1958, 1, стр. 75.

⁴⁴ Др Прибислав Симић, „Рад Светог Саве на осавремењавању богослужења у Српској Цркви“, стр. 199–200.

⁴⁵ Доментијан, „Живот Светог Саве“, превео Лазар Мирковић, *Сѣара срѣска књижевност I*, Нови Сад-Београд, 1970, стр. 192, 212.

⁴⁶ Теодосије, „Живот Светог Саве“, превео Миливоје Башић, *Сѣара срѣска књижевност II*, Нови Сад-Београд, 1970, стр. 196, 204.

⁴⁷ Др Прибислав Симић, „Рад Светог Саве на осавремењавању богослужења у Српској Цркви“, стр. 203–205.

О животу архиепископа Никодима не зна се много. Из житија краља Милутина сазнајемо да „беше и пород и васпитање отачаства овога блаженога краља Стефана Уроша“⁴⁸. Нешто одређенији по питању Никодимовог порекла је Гервасијев запис на апостолу писаном у Хиландару, који каже да је био из „западних страни земље Рашьскыѣ, рекомыѣ Србьскыѣ“⁴⁹. Не зна се тачно година његовог рођења, претпоставља се да је рођен око 1270. године⁵⁰. У Никодимовом житију нема података о његовој младости каже се само да је био „сваким доброзакоњем од своје младости спремљен Господу и савршен“⁵¹. Замонашио се у Хиландару, што сазнајемо из његове повеље Карејској келији из 1322. године где каже да по благослову Светог Саве „и азъ грѣшнии Никодимъ сподобих се въ роукотворѣнїемъ ѣго монастырн приѣти образъ иночѣства“⁵². За игумана Хиландарског изабран је у другој половини 1311. или почетком 1312. године.⁵³ Једно време је боравио и у Карејској испосници Светога Саве, што Никодим наводи у поменутој повељи⁵⁴. После смрти архиепископа Саве III (26. јула 1316. год.), око годину дана је трајао избор новог архиепископа⁵⁵ да би на Спасовдан (12. маја) 1317. године био изабран Никодим.

Носећи у себи давнашње завештање Светога Саве, чије речи наводи у предговору свога типика: „Молим оне који ће бити после мене, због маловремености живота, да испуните оно што ја нисам довршио“⁵⁶, архиепископ Никодим, као човек одличног образовања и са перфектним познавањем грчког језика⁵⁷, приступа превођењу јерусалимског типика Светога Саве Освећеног на српскословенски језик.

У предговору типика, после уобичајеног богословског увода Никодим каже како је Свети Сава видео у Јерусалиму „слику цркве славнога Сиона и Светог Саве Јерусалимскога и по истој слици сатвори ову велику цркву“⁵⁸. По мишљењу Радослава Грујића реч је о цркви Светих апостола у Пећи⁵⁹. Нешто даље Никодим делимично понавља исту мисао и додаје „да као што јој је слична по слици саздања, лепо је (треба) да јој је слична и уставом.“⁶⁰

Догађај који је на њега битно утицао да приступи послу превођења овог типика, о чему говори у наставку предговора, је његов боравак у Цариграду где је, као игуман Хиландара, био послан у дипломатску мисију од стране српског краља Уроша и брата му Стефана и државног сабора, у време византијског цара Андро-

⁴⁸ Данило II, *Животи Краљева и Архиепископа српских*, превео др Лазар Мирковић, Београд, 1935, стр. 115.

⁴⁹ Љубомир Стојановић, *Сѣтари српски зајиси и најѣиси I*, Београд, 1902, бр. 50.

⁵⁰ Владимир Ал. Мошин, Миодраг Ал. Пурковић, *Хиландарски иѹмани средњега века*, приредила и допунила Мирјана Живојиновић, Београд, 1999, стр. 34.

⁵¹ Данило II, *Животи Краљева и Архиепископа српских*, стр. 247.

⁵² В. Korablev, *Actes de Chilandar II, Византијскій Временникъ XIX*, Петроград 1915, бр. 20, стр. 444, р. 178–180, наводимо према цитатима из: Владимир Ал. Мошин, Миодраг Ал. Пурковић, *Хиландарски иѹмани средњега века*, стр. 35.

⁵³ Владимир Ал. Мошин, Миодраг Ал. Пурковић, *Хиландарски иѹмани средњега века*, стр. 37.

⁵⁴ В. Korablev, *Actes de Chil. II*, 444, р. 186–187, наводимо према цитатима из: Владимир Ал. Мошин, Миодраг Ал. Пурковић, *Хиландарски иѹмани средњега века*, стр. 36.

⁵⁵ Данило II, *Животи Краљева и Архиепископа српских*, стр. 115.

⁵⁶ Цитирамо на основу превода Др Лазара Мирковића, „Типик архиепископа Никодима“, *Бојословље*, Година I (XVI), Свеска 2, Београд 1957, стр. 12–19:13–14.

⁵⁷ Владимир Ал. Мошин, Миодраг Ал. Пурковић, *Хиландарски иѹмани средњега века*, стр. 36.

⁵⁸ Лазар Мирковић, „Типик архиепископа Никодима“, *Бојословље*, Година I (XVI), Свеска 2, Београд, 1957, стр. 14–15.

⁵⁹ Радослав М. Грујић, „Палестински утицаји на св. Саву при реформисању монашког живота и богослужбених односа у Србији“, стр. 291–292.

⁶⁰ Лазар Мирковић, „Типик архиепископа Никодима“, *Бојословље*, Година I (XVI), Свеска 2, Београд, 1957, стр. 14.

ника II Дука Ангела Комнена Палеолога (1282–1328.) и патријарха цариградског Нифона (1313–1315.). У то време је у Цариграду боравио јерусалимски патријарх Атанасије и антиохијски патријарх, чије име не наводи. Никодим је видео у Цариграду како споменути патријарси служе по типуку Светог Саве Освећеног. Богослужења су на њега оставила снажан утисак те када је постао архиепископ свагда је имао на уму „сећање подвига и трудова оних блажених и часних мужева“, као и речи „учитеља и наставника нашега Светога Саве“.⁶¹ И да би завршио што је било недовршено послао је у Цариград у манастир Светог Јована Претече, да му се донесе јерусалимски типик, који затим преводи на српскословенски језик.

Овде се поставља питање у који манастир Светог Јована Претече у Цариграду је Никодим послао да му се донесе типик. По мишљењу Мансветова⁶² реч је о Студитском манастиру, са чиме се слаже и Скабаланович⁶³.

Међутим, по мишљењу професора Лазара Мирковића⁶⁴ не треба превидети чињеницу о којој говори архиепископ Данило у житију Светог краља Милутина: „У самом граду Цариграду, на месту званом Продром, сазда божаствену цркву давањем безбројнога злата свога, и начини многе дивне и прекрасне палате, и постави ксенодохије (странопријемнице) тј. болнице, и ту начини мноштво одара ради почивања болнима... Многа изабрана села такође прикупивши од грчке области, и ту приложи, од којих ће се данак давати ка томе месту...“⁶⁵ На основу ових речи Лазар Мирковић закључује да је Никодим приликом свог боравка у Цариграду 1313. године одсео у овом манастиру Св Јована Претече, који је подигао краљ Милутин и да му је највероватније одавде донесен за превод јерусалимски типик.

Епископ Сава (Вуковић) сматра да се овде „вероватно ради о манастиру Продрому, коме је преподобни Теодор Студит дао свој устав“⁶⁶, али не наводи прецизније податке о манастиру. У наставку каже да се једна од најпознатијих цариградских библиотека налазила у овом манастиру, усвајајући при том мишљење Вург-а⁶⁷ да је манастирски скрипторијум заслужан за усавршавање и ширење минускула и да 25 познатих кодекса припада овом манастиру⁶⁸.

Нешто више података о манастиру Продрому, у коме је краљ Милутин подигао болницу, доноси нам Мирјана Живојиновић⁶⁹. Што се тиче места где се налазио манастир, према њеним речима, „због непотпуности изворних података“⁷⁰, ни историчари се нису тиме много занимали и да само К. Јиречек каже да је Милутин „Подигао болницу (ξενὼν τοῦ κράλη) код чувеног манастира Св. Јована Претече од Петре у близини Влахернске палате“⁷¹. Подаци о манастиру су оскудни све до

⁶¹ Лазар Мирковић, „Типик архиепископа Никодима“, *Бојословље*, Година I (XVI), Свеска 2, Београд, 1957, стр. 14.

⁶² И. Мансветов, наведено дело, стр. 267.

⁶³ Михаил Скабалланович, наведено дело, стр. 328.

⁶⁴ Др Лазар Мирковић, „Типик архиепископа Никодима“, *Бојословље*, Година I (XVI), свеска 2, Београд 1957, стр. 19.

⁶⁵ Данило II, *Животи Краљева и Архиепископа српских*, стр. 101.

⁶⁶ Сава, Епископ источноамерички и канадски, „Први превод Јерусалимског типика код Срба“, *Гласник – службени лист СПЦ*, година LV, број 12, Београд, 1974, стр. 271–276:275.

⁶⁷ V. Burg, *Der byzantinische Kulturkreis*, Bd. III: Geschichte der Bibliotheken, Wiesbaden 1953, 155–158, референца преузета од еп. Саве, „Први превод Јерусалимског типика код Срба“, стр. 275.

⁶⁸ Сава, Епископ источноамерички и канадски, „Први превод Јерусалимског типика код Срба“, стр. 275.

⁶⁹ Мирјана Живојиновић, „Болница краља Милутина у Цариграду“, *Зборник радова Византолошког института*, САНУ, бр. 16, 1975, стр. 105–115:105.

⁷⁰ Мирјана Живојиновић, наведена студија, стр. 107.

⁷¹ К. Јиречек, *Историја Срба I*, прев. Ј. Радонић, Београд 1952, 264, наводимо према цитатима из наведене студије Мирјане Живојиновић, стр. 107; Она указује и на А. Премерштајна (A. Premerstein, De codicis Dioscuridei Anicae Iulianae, nunc Vindobonensis, Med. Gr. I, mod. Ios. De Karabaček, Lugduni Bata-

XIII века од када потичу извори који сведоче о богатству манастира⁷². Манастир доживљава опадање после освајања Цариграда од стране Латина 1204. године, а нарочито после пожара који је задесио Цариград 1308. године⁷³. По њеном мишљењу „највероватније је ... да је краљ Милутин тада, прихватајући се оправке настрадалог манастира, заузврат добио право да у њему оснује српску болницу и свратиште“⁷⁴. За нас је интересантан и податак о привилегији, коју цар Андроник II даје игуману манастира Хиландара, својом хрисовуљом од фебруара 1321. године где се каже да ће „имати три келије, у којима се налази и храм, у дворишту ксенона, за свој боравак и одмор кад се буде бавио у Цариграду ради неке потребе и посла“⁷⁵.

Манастир доживљава велики углед у XIV веку, када постаје трећи у рангу међу цариградским манастирима⁷⁶. Постоје индикације да је још током XIV века постојала и школа у манастиру⁷⁷, која је у XV веку „иницијативом цара Манојла II Палеолога... прерасла у једну свеобухватнију установу под именом Καθολικὸν Μουσεῖον или Μουσεῖον τοῦ Ξενώνου“⁷⁸ Оно што је такође важно, у манастиру је постојала и богата библиотека⁷⁹.

Дакле, из овога можемо закључити да је Лазар Мирковић био у праву, када је рекао да је Никодим послао да му се донесе типик из цариградског манастира Продром, који је краљ Милутин подигао, тачније обновио.

На крају предговора Никодим је забележио и датум када је превео типик тј. 6827 (1319.) године, круг сунца 23, месеца 6, индикта 2.⁸⁰

Са циљем утврђивања којем грчком типуку је најближи Никодимов типик Лазар Мирковић⁸¹ је вршио упоређивање са грчким рукописима и дошао до закључка да је Никодимов типик најближи типуку из библиотеке Лавре Атанасија Атонског (рукопис бр. 99)⁸², писаном на пергаменту у XIII веку у манастиру Васкрсења Христовог који је основао Лазар Галисијски.

Поставља се такође и питање у вези са самим рукописом. Да ли је приликом превођења писао архиепископ Никодим лично или је писао неко други. Светислав Н. Вуловић⁸³ тврди да је рукопис типика који је чуван до уништења у Народној библиотеци Никодимов аутограф, док се Лазар Мирковић не слаже са њим и мишљења је да је Никодим „као одличан зналац грчког језика гледајући грчки текст... усмено преводио, а један монах вешт писању је писао оно што му је Никодим

voium 1906, 24), који је „указао и на један податак из архива патријаршијског синода према коме је царица Јелена Драгаш са својим супругом царем Манојлом II Палеологом, 1395. године, дала прилог монасима манастира Св. Јована Продрома званог τῆς Πέτρας“, стр. 107.

⁷² О томе видети опширније у: Мирјана Живојиновић, „Болница краља Милутина у Цариграду“, стр. 107–108.

⁷³ Мирјана Живојиновић, наведена студија, стр. 108.

⁷⁴ Мирјана Живојиновић, наведена студија, стр. 108.

⁷⁵ Actes de Chilandar, Première partie: Actes grecs, publiés par L. Petit, VV 17 (1911), Приложение, бр. 58. 46–52. наводимо према цитатима из наведене студије Мирјане Живојиновић, стр. 108.

⁷⁶ О томе видети опширније у: Мирјана Живојиновић, наведена студија, стр. 112–113.

⁷⁷ О томе видети опширније у: Мирјана Живојиновић, наведена студија, стр. 113.

⁷⁸ Мирјана Живојиновић, наведена студија, стр. 113.

⁷⁹ Мирјана Живојиновић, наведена студија, стр. 113.

⁸⁰ Др Лазар Мирковић, „Типик архиепископа Никодима“, *Бојословље*, Година I (XVI), свеска 2, Београд 1957, стр. 15.

⁸¹ Др Лазар Мирковић, „Типик архиепископа Никодима“, *Бојословље*, Година II (XVII), свеска 1, Београд 1958, стр. 76–78.

⁸² Алексей Дмитриевский, *Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках Православного востока*, томъ III, (первая половина), Типик, ч. II, Петроград, 1917, стр. 81–101.

⁸³ Светислав Н. Вуловић, „Белешке о архиепископу Никодиму“, *Глас Српске краљевске академије* XLIII, 1894, стр. 1–15:8–9.

диктирао“.⁸⁴ Као главни доказ наводи наслов пасхалије (1778) Никодимовог типика који гласи „Паскалнѣ сѣго мн г҃на архіепіпа српскаго.“ Такође и лист 148 где се каже: „І љще мѣмѣ се за ѿпущеннѣ грѣхъ кѣа нашего. стѣфана оурошаа. њ архіепіпа нашего никѣма.“ Да је писао архиепископ Никодим, свакако не би написао овај наслов, а у другом случају не би наводио своје име. Мирковић⁸⁵ претпоставља да је типик писао црноризац Дамјан који је по заповести архиепископа Никодима 1324. године преписивао апостол (шишатовачки)⁸⁶, параклитик и октоих. Са Мирковићем се слаже епископ Сава⁸⁷ (Вуковић), који каже да се упоређивањем Никодимовог типика и апостола (шишатовачког) стиче утисак да је писала једна рука.

Међутим, по речима професора Ђорђа Трифуновића: „Летимичан и површан поглед могао би да створи утисак како је оба споменика писала иста рука. Када се, пак, више и дубље уђе у писмо, јасно се види да оба рукописа није писала иста рука. Црноризац Дамјан, дакле, пет година раније није начисто преписао превод архиепископа Никодима“⁸⁸. Ђорђе Трифуновић се не слаже са Лазаром Мирковићем ни да је Никодим диктирао превод и сматра да без обзира на то колико је архиепископ „био одличан зналац грчког језика, у диктираном тексту би ипак остали трагови преводилачких недоумица и исправки“⁸⁹ што није случај са Никодимовим типиком. Осим тога, наставља даље, „код Срба у средњем веку... није била пракса да се диктирају преводи“⁹⁰ По његовом мишљењу, које је и најубедљивије, превод је рађен Никодимовом руком, али је после тога непотписани вешт преписивач, преписао архиепископов превод⁹¹.

У предговору Никодимовог типика наведена је 1319. као година писања. Међутим, недоумицу је чинила пасхалија (177δ–179δ), која почиње са 1318. годином. Лазар Мирковић претпоставља да је писање типика започето 1318. године, а када је завршен „настала је већ 1319-та година, у којој је Никодим написао свој предговор са датумом 1319 и ставио га је на чело свога типика“⁹² Ђорђе Трифуновић се не слаже са њим јер, како каже „из тога излази да су Типик писале две руке“⁹³. По његовом мишљењу, књигу је писала једна рука, што се може утврдити „праћењем писарских потеза“ и да је у питању само „различито... зарезивање пера“⁹⁴. У наставку он закључује да је преписивач завршио посао крајем 1317. или почетком 1318. године, пре Васкрса, остављајући могућност да је то било и после, а затим

⁸⁴ Др Лазар Мирковић, „Типик архиепископа Никодима“, *Бојословље*, Година II (XVII), свеска 1, Београд 1958, стр. 78–79.

⁸⁵ Др Лазар Мирковић, „Типик архиепископа Никодима“, *Бојословље*, Година II (XVII), свеска 1, Београд 1958, стр. 79.

⁸⁶ Шишатовачки апостол се чува у Патријаршijsкој библиотеци у Београду. Критичко издање приредио је Димитрије Е. Стефановић, *Шишатовачки апостол 1324. године*, Беч, 1989.

⁸⁷ Сава, Епископ источноамерички и канадски, „Први превод Јерусалимског типика код Срба“, стр. 275

⁸⁸ Ђорђе Трифуновић, „О студијама и текстолошком поступку Лазара Мирковића — Типик архиепископа Никодима“, поговор издању *Типик архиепископской Никодима*, књига друга, Београд, 2007, стр. 047.

⁸⁹ Ђорђе Трифуновић, „Фотографије Типика архиепископа Никодима и замисао Лазара Мирковића о снимању старих српских рукописа“, поговор издању *Типик архиепископа Никодима*, књига прва, Београд, 2004, стр. 08.

⁹⁰ Ђорђе Трифуновић, „Фотографије Типика архиепископа Никодима и замисао Лазара Мирковића о снимању старих српских рукописа“, стр. 08.

⁹¹ Ђорђе Трифуновић, „Фотографије Типика архиепископа Никодима и замисао Лазара Мирковића о снимању старих српских рукописа“, стр. 08.

⁹² Др Лазар Мирковић, „Гипик архиепископа Никодима“, *Бојословље*, Година II (XVII), свеска 1, Београд 1958, стр. 79.

⁹³ Ђорђе Трифуновић, „Фотографије Типика архиепископа Никодима и замисао Лазара Мирковића о снимању старих српских рукописа“, стр. 07.

⁹⁴ Ђорђе Трифуновић, „Фотографије Типика архиепископа Никодима и замисао Лазара Мирковића о снимању старих српских рукописа“, стр. 07.

је додао пасхалну таблицу, коју је сачинио архиепископ Никодим⁹⁵. Када је књига била готова архиепископ Никодим је написао предговор, што је по његовој претпоставци било крајем 1318. године⁹⁶ и предао преписивачу.

По садржају Типик архиепископа Никодима можемо поделити на три основне целине: општи део (11а–30б), месецословни (30б–123а) и триодни (123а–167б). Осим тога, он садржи Никодимов предговор (2б–4б), кратко правило Како пѣбаіѣтъ (псалтир) пѣти (4б–10а), правило о кађењу (169а–169б), прокимене, алилујарије, свјетилне (169б–171а), затим посланицу патријарха Николе Граматика (171б–177б) и на крају се налази пасхалија (177б–179б). У општем делу има одредаба дисциплинарног карактера. Маркове главе не садржи, али има краће примедбе у појединим данима месецословног дела. Такође, у месецослову испод текста уписивани су и датуми упокојења српских владара и архиепископа.

Типик архиепископа Никодима је први потпуни превод јерусалимског типика не само код нас Срба него у читавом словенском свету⁹⁷, што је чињеница која му даје неизмеран значај и ставља га на прво место међу српским типичима.

Оригинал овог типика је неповратно изгубљен, јер је приликом бомбардовања Београда од стране Немаца 6. априла 1941. године изгорео у Народној библиотеци, заједно са осталим драгоценим рукописима. Типик је за науку ипак сачуван захваљујући професору Лазару Мирковићу, чијим је старањем пре рата фотографисан од прве до последње странице.⁹⁸ После другог светског рата Лазар Мирковић је преписао и разрешио текст Никодимовог типика.

Типик монаха Романа

Убрзо после Типика архиепископа Никодима појављује се и друга српскословенска рецензија јерусалимског типика, типик монаха Романа.

Овај типик је настао у манастиру Хиландару, а из записа на 275 листу сазнајемо да га је Роман написао по заповести игумана Гервасија 1331. године индикта 14.⁹⁹ Лазар Мирковић¹⁰⁰ је мишљења да је монах Роман био и преводилац типика са чиме се слаже и Прибислав Симић¹⁰¹. Међитим, Ђорђе Трифуновић је уверен да Роман није „преводио непосредно са грчког“, јер да јесте „то би морало да се види на многим местима у овом рукопису“¹⁰² Он сматра да је Роман имао испред себе готов превод који је вероватно „дело неколика преводиоца око чијег се рада старао Гервасије“¹⁰³.

⁹⁵ Ђорђе Трифуновић, „Фотографије Типика архиепископа Никодима и замисао Лазара Мирковића о снимању старих српских рукописа“, стр. 08.

⁹⁶ Своју претпоставку образлаже на следећи начин: „Годину је навео, као што је био обичај, од стварања света — 6827. Од Христовог рођења то је 1319, што према начину септембарског датирања захвата временски распон септембар–децембар 1318. и јануар–август 1319. године... Претпостављамо да је архиепископ Никодим писао предговор у првим месецима текуће године (6827)“ — Ђорђе Трифуновић, „Фотографије Типика архиепископа Никодима и замисао Лазара Мирковића о снимању старих српских рукописа“, стр. 010.

⁹⁷ И. Мансветовъ, наведено дело, стр. 271.

⁹⁸ Др Лазар Мирковић, „Типик архиепископа Никодима“, *Бојословље*, Година I (XVI), свеска 2, Београд 1957, стр. 13.

⁹⁹ Лазар Мирковић, „Романов типик“, *Зборник Маџице српске*, серија друштвених наука, св. 13–14, Нови Сад, 1956, стр. 47–60:47.

¹⁰⁰ Лазар Мирковић, „Романов типик“, стр. 47.

¹⁰¹ Прибислав Симић, „Прилог проучавању генеалогije Романовог типика“, *Библиотечкар* XX, 5, Београд 1968, стр. 433–444:434 и у његовој (необјављеној) докторској дисертацији, *Романов типик*, Богословски факултет, Београд, стр. 16.

¹⁰² Ђорђе Трифуновић, „О студијама и текстолошком поступку Лазара Мирковића — Романов типик“, *Типик архиепископа Никодима*, књига друга, стр. 050.

¹⁰³ Ђорђе Трифуновић, „О студијама и текстолошком поступку Лазара Мирковића — Романов типик“, стр. 051.

Романов типик се данас налази у Берлинској државној библиотеци.¹⁰⁴ Фотографске снимке овог типика, пре Другог светског рата, набавила је Универзитетска библиотека у Београду на предлог професора Лазара Мирковића.¹⁰⁵

Однос између Никодимовог и Романовог типика

Када је у питању однос између Никодимовог и Романовог типика, у научним круговима је дуго владало мишљење да је Романов типик само препис Никодимовог¹⁰⁶. Међутим, Лазар Мирковић је упоређивањем фотографских снимака оба типика доказао „да је Романов типик нови, други превод Јерусалимског типика са грчког, који је у Хиландару требало да уведе јерусалимски устав уместо устава који је дотле био тамо у употреби“¹⁰⁷. Монаси Хиландара су, по речима Прибислава Симића, „руковођени жељом да се у Хиландару богослужење врши као и у другим манастирима Св. Горе, одлучили да се за њихове потребе изврши нов превод грчког типика.“¹⁰⁸

Да је Романов типик нови превод, а не препис Никодимовог, доказ су бројне разлике, које су уочљиве већ у уводним деловима.¹⁰⁹ Месецослови не помињу увек исте свете¹¹⁰, а карактеристичне су и разлике у правилу за 8. септембар¹¹¹. Највеће су, међутим, разлике у правилима посног и цветног триода, од којих се нарочито издвајају правила Страсне седмице¹¹².

Типик архиепископа Никодима се, по мишљењу Мансветова¹¹³, и поред свог великог значаја није дуго задржао у Српској цркви, већ је након 30–40 година уступио место другој и потпунијој српскословенској рецензији јерусалимског типика, типуку монаха Романа.

Закључак

Преводом јерусалимског типика, од стране архиепископа Никодима, Српска црква добија потпуни типик и њено богослужење доживљава свој пуни развој већ у XIV веку.

Међутим, Никодимов типик својим значајем превазилази границе наше помесне Цркве, и као први превод јерусалимског типика на словенски језик уопште, бива прихваћен и у осталим помесним Црквама словенског говорног подручја.

Мишљење да Никодимов типик није доживео ширу употребу, због појаве потпунијег превода јерусалимског типика хиландарског монаха Романа, не можемо у потпуности прихватити. Пре свега јер је типик монаха Романа јерусалимски типик светогорске редакције¹¹⁴ и намењен је за манастирску употребу, док је Никодимов типик предвиђен за потребе целе Цркве, како за потребе манастирских тако и парохијских заједница. Мишљења смо да је управо то разлог због којег Никодим није користио ни један светогорски типик за превод већ је тражио типик из Цариграда.

¹⁰⁴ Лазар Мирковић, „Романов типик“, стр. 47.

¹⁰⁵ Лазар Мирковић, „Романов типик“, стр. 49.

¹⁰⁶ Тако И. Мансветов о овоме каже: „Примљен (Никодимов типик) у Србији, одавде под ауторитетом митрополије, прелази на Свету Гору и прима се у Хиландару. Тако, у 1331. години преписује га грешни Роман по распоређењу игумана Гервасија“ — *Церковный уставъ*, стр. 268; Мишљење Мансветова понавља и Скабалланович, наведено дело, стр. 328.

¹⁰⁷ Лазар Мирковић, „Романов типик“, стр. 49–50.

¹⁰⁸ Прибислав Симић, *Романов типик*, стр. 31.

¹⁰⁹ Прибислав Симић, *Романов типик*, стр. 384–389.

¹¹⁰ Прибислав Симић, *Романов типик*, стр. 390.

¹¹¹ Лазар Мирковић, „Романов типик“, стр. 50, уп. Прибислав Симић, *Романов типик*, стр. 25.

¹¹² Прибислав Симић, *Романов типик*, стр. 25–27, 398–402.

¹¹³ И. Мансветов, наведено дело, стр. 268.

¹¹⁴ Лазар Мирковић, „Романов типик“, стр. 51.

„Који је од ова два типика“, по речима Лазара Мирковића, „касније више преписиван и више био у употреби, не можемо сигурно и одређено казати без упоређења ових типика са потоњима.“¹¹⁵ Дакле, извођење, било каквог закључка, без претходног систематског и непосредног упоређивања сачуваних јерусалимских типика српскословенске рецензије са ова два наша најстарија типика¹¹⁶, било би произвољно и ненаучно.

Можемо само претпоставити да Никодимов типик данас више није у употреби зато што је доживео трагичну судбину српскословенских богослужбених књига или како их другачије називамо Србуља и српскословенског језика уопште.

Наиме, у XVIII када су карловачки митрополити оснивали српске школе у Угарској, због недостатка образованог кадра и штампане књиге, били су принуђени да се за помоћ обрате Синоду Руске православне цркве и руском цару. Тако са руском књигом и културом долази до продирања рускословенског језика и потискивања старе српске рецензије старословенског језика¹¹⁷. Овај процес русификације започет је у време митрополита Мојсија Петровића (београдски 1713.–1726; београдско-карловачки 1726–1730.), а коначно спроведен у време митрополита Викентија Јовановића (1731.–1737.)¹¹⁸ када у српским црквама Карловачке митрополије званично престаје употреба штампаних и писаних србуљских црквених књига¹¹⁹, а самим тим настају и новине у богослужењу које су биле непознате у Цркви код Срба. Свакако да овај процес није остао само у границама Карловачке митрополије већ се постепено одвијао и у осталим епархијама наше Цркве.

Данас се намеће питање могућности поновног увођења у употребу Никодимовог типика, које до даљег остаје отворено.

Abstract: This work is about the first Old Serbian translation of the *Jerusalem typikon* — the *Typikon of the Archbishop Nicodimus* (1319) and its significance for the development of Divine Services in the Serbian Orthodox Church. After a short historical review of the origin of the typikon in the Orthodox Church and the order of Divine Services in the Serbian Church until the 14th century, that follows the biography of the Archbishop Nicodimus, the history of his typikon and its main characteristics. Some basic information is given about the second translation of the *Jerusalem typikon* in the Old Serbian language — the *Typikon of the monk Romanos* and its differences from the *Typikon of Nicodimus*. In conclusion we are putting forth the hypothesis that the *Typikon of Nicodimus* disappeared out of Divine Services not because it had been replaced by the *Typikon of Romanos*, but because it suffered the same faith as the Old Serbian language and books in the 18th century.

Литература

Тийик *Арихейскоја Никодима*, књига прва, фототипија изгорелог рукописа Народне библиотеке у Београду, приредио Ђорђе Трифуновић, Београд, 2004.

Тийик *Арихейскоја Никодима*, књига друга Српскословенски текст разрешио Лазар Мирковић, приредио Ђорђе Трифуновић, Београд, 2007.

¹¹⁵ Лазар Мирковић, „Романов типик“, стр. 51.

¹¹⁶ Прибислав Симић је упоређивањем текстова утврдио да су четири српскословенска преписа типика идентична са Романовим типиком, више о томе у: Прибислав Симић, „Прилог проучавању генеалогije Романовог типика“, стр. 433–444.

¹¹⁷ Милорад Павић, *Исјорија, сјалеж и сјил: језичко ђамћење и јеснички облик*, II, Нови Сад, 1985. стр. 90.

¹¹⁸ Мита Костић, *Гроф Колер као културној просвети реформатор код Срба у Угарској у XVIII веку*, Београд, 1932, стр. 23.

¹¹⁹ Мита Костић, наведено дело, стр. 26.

- Доментијан, „Живот Светога Саве“, превео Лазар Мирковић, *Сѣара срѣска књижевност I*, Нови Сад- Београд, 1970.
- Теодосије, „Живот Светога Саве“, превео Миливоје Башић, *Сѣара срѣска књижевност II*, Нови Сад- Београд, 1970.
- Архиепископ Данило II, *Живоїи Краљева и Архиепископа срѣских*, превео Др Лазар Мирковић, Београд, 1935.
- Светислав Н. Вуловић, „Белешке о архиепископу Никодиму“, *Глас Срѣске краљевске академије* 43, 1894.
- Радомир М. Грујић, „Палестински утицај на Св. Саву при реформисању монашког живота и богослужбених односа у Србији“, *Светосавски зборник*, књ. 1, расправе Српска краљевска академија, Поседна издања, књига CXIV, Друштвени и историски списи, књига 47, Београд, 1936.
- Алексей Дмитриевский,
„Преподобный Савва Освященный и его духовное завѣщаніе монахамъ Лавры“, *Руководство для сельских пастырей*, годъ XXX, бр. 35, Кіевъ, 1889.
Описаніе литургическихъ рукописей хранящихся въ библіотекахъ Православнаго востока, томъ I, Типіка, часть первая, Кіевъ, 1895.
Древнѣйшіе патріаршіе типиконы Святотроубскій Іерусалимскій и Великой Константинопольской Церкви, Кіевъ, 1907.
Описаніе литургическихъ рукописей хранящихся въ библіотекахъ Православнаго востока, томъ III, (первая половина), Типіка, ч. II, Петроградъ, 1917.
- Мирјана Живојиновић, „Болница краља Милутина у Цариграду“, *Зборник радова Визанѣолошкої инстѣиїуїа*, САНУ, бр. 16, 1975.
- Мита Костић, *Гроф Колер као кулѣурноїросвѣити реформатѣор код Срба у Уїарској у XVIII веку*, Београд, 1932.
- М. Лисицын, *Первоначальный славяно русский типикон — Историко-археологическое исследование*, Санкт-Петербург, 1911.
- И. Мансвѣтовъ, *Церковный Уставъ, его образованіе и судьба въ греческой и русской церкви*, Москва, 1885.
- Др Лазар Мирковић,
— *Мирославѣво еванђеље*, Поседно издање Српске академије наука, књига CLVI, Археолошки институт, књ. 1, Београд, 1950.
— „Романов типик“, *Зборник Маїїице српске*, серија друштвених наука, св. 13-14, Нови Сад, 1956.
— „Типик Архиепископа Никодима“, *Боїословље*, Година I (XVI), свеска 2, Београд, 1957.
— „Типик Архиепископа Никодима“, *Боїословље*, Година II (XVII), свеска 1, Београд, 1958.
- Владимир Ал. Мошин, Миодраг Ал. Пурковић, *Хиландарски иїумани средњега века*, приредила и допунила Мирјана Живојиновић, Београд, 1999.
- Милорад Павић, *Истѣорија, сѣалеж и сѣил, језичко ѣамђење и ѣеснички облик II*, Нови Сад, 1985
- Сава, Епископ источноамерички и канадски, „Први превод Јерусалимског типика код Срба“, *Гласник*, службени лист Српске православне цркве, Година LV, број 12, Београд, децембар 1974.
- Др Прибислав Б. Симић,
Романов иїиїик, (неодјављена) докторска дисертација, Богословски факултет, Београд.
„Прилог проучавању генеалогіје Романовог типика“, *Библиотѣкар*, бр. 5, Београд, 1968.
„Рад Светог Саве на осавременѣвању богослужења у Српској Цркви“, *Свѣиї Сава*, Споменаца поводом осамстѣгодишњице рођења, Београд, 1977.
- Михаил Скабалланович, *Толковый типикон*, Кіевъ, 1910, превод на српски језик Слободан Продић, Шибеник, 2004.
- Љубомир Стојановић, *Сѣари срѣски заїиси и наїїиїи I*, Београд, 1902.
- Robert F. Taft, S.J, *The Byzantine Rite- A Short History*, Minnesota, 1992.
- Јоанис Фундулис,
Лѣиїуїїка 1, Увод у свѣїо боїослужење, превод са грчког језика Коста Симић, Краљѣво, 2004.
„Монашки и азматски (парохијски) типик“, *Видослов*, IX, 2002.